

<https://doi.org/10.26565/2226-0994-2026-74-17>

УДК 1: 304: 365: 316.7: 82.1

Сергій Манукян

НЕ ТІЛЬКИ ОСЕЛЯ, НЕ ТІЛЬКИ «МАШИНА»: КОНЦЕПТ ЖИТЛА ЯК РОЗШИРЕННЯ ЛЮДИНИ ЗА М. МАКЛУЕНОМ І НЕ ТІЛЬКИ

У статті аналізуються трансформації взаємозв'язку між людиною й житлом у контексті технічного прогресу від початку ХХ до першої чверті ХХІ століття. Теоретичною основою дослідження слугує концепція Маршалла Маклуена, викладена в праці «Розуміння медіа: Зовнішні розширення людини», насамперед поняття «зовнішніх розширень людини». Показано, що технічний розвиток радикально змінював форми людського існування, соціальні відносини й способи комунікації, однак житло зберігало своє фундаментальне значення не лише як матеріальний об'єкт, а й як соціокультурний і символічний конструкт. У цьому контексті простежуються трансформації уявлень про дім, рідну оселю й родинне вогнище в умовах цифрової доби й розвитку концепції «розумного будинку».

Особливу увагу приділено осмисленню сучасного етапу еволюції «зовнішніх розширень людини» через пів століття після появи праці Маклуена. Зазначено, що аскетичний спосіб життя, символом якого традиційно постає Діоген Синопський, ніколи не був домінантною моделлю суспільного існування, ба більше – сучасні глобальні тенденції дедалі дужче пов'язують уявлення про комфорт і благополуччя зі зростанням матеріального й технологічного забезпечення життєвого простору. Оселя ХХІ століття постає як багатфункціональне середовище, що поєднує житлові, рекреаційні й професійні функції. Показано історичну циклічність трансформацій робочого простору: від поселення житла й праці в традиційному суспільстві через їх розмежування в добу індустріалізації до сучасного повернення роботи до домашнього середовища. Окремий розділ присвячено традиційному українському житлу, його культурним смислам і символічним функціям. Простежено, як у другій половині ХХ століття телевізор, а згодом аудіовізуальні системи, персональні комп'ютери й смартфони поступово трансформували домашній простір, змінюючи характер міжособистісної комунікації й сприяючи індивідуалізації й ізоляції повсякденного життя. Розглянуто перспективи подальшої еволюції житла в цифрову епоху, зокрема концепції будинків із інтерактивними стінами-інтерфейсами, електронними вікнами й футуристичні проєкти освоєння Місяця й Марса.

У статті також досліджується урбаністичний роман Валер'яна Підмогильного «Місто» як художня репрезентація процесу освоєння міського простору людиною, яка походить із сільського середовища. Аналізується феномен «завоювання» міста героєм, поступового розриву з традиційним способом життя, природним середовищем і сільською культурою. Показано, що набуття нового соціального статусу, житла й міської ідентичності супроводжується втратою глибших екзистенційних зв'язків із власним походженням. Зроблено висновок, що процес урбанізації й технологічної модернізації змінює не лише просторову організацію людського життя, а й фундаментальні способи переживання дому, приватності й ідентичності. Через століття після написання роману Підмогильного проблема ціни «підкорення» міста й цивілізаційного поступу набуває нової актуальності в умовах цифрової трансформації суспільства.

Ключові слова: Маклуен, Зовнішні розширення людини, житло, будинок, місто, Підмогильний, урбанізація.

*Лисиці мають нори, у птахів небесних – гнізда,
тільки Сину Людському нема де голову прихилити.
[Єванг. Від Луки 9:58]*

*Велика істина відкрилася мені. Я довідався: люди живуть.
А від того, де живуть вони, залежить сенс їхнього життя.
А. Сент-Екзюпері. Цитадель [Saint-Exupéry, 2019]*

Дуже давно було сказано про нори й гнізда. І коли Син Людський та інші мандрівники могли обійтися без свого житла, постійного чи непостійного, для мільйонів

© Манукян С. І., 2025.



This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

людей житло – укриття для проживання – було необхідне. Це є важливим елементом життя після їжі. Недарма житло й життя має один корінь. Промислова революція призвела до того, що міста розросталися, однак житла не вистачало. Слово «найм», коли і горище, і підвал стали житлом, вперше масово рушило планетою. З того часу і до сьогодні попит на житло є маркером економіки й соціального життя. А відсутність житла чи його нестача дуже впливають на ментальний світ людини. Нестача метрів, як зазначають фахівці-психологи, буквально душить людину. Відомий фахівець в галузі економіки Альфред Маршалл у своїй фундаментальній книзі «Принципи економічної науки» висловився більш виразно: «Житлова тіснота породжує моральне каліцтво, яке скорочує чисельність населення і псує характер людини» [Marshall, 1890].

«Будинок – це машина для житла», – говорив Ле Корбюзьє, піонер архітектурного модернізму й функціоналізму, маючи на увазі, що головне не «краса», а утилітарність, зручність. Через рік після його смерті, 1964 р., вийшла книга, що стала на багато десятиліть бестселером. – «Розуміння медіа: Зовнішні розширення людини» написав канадський філософ і філолог, знавець людини індустріальної і такої, що «друкує» Маршалл Маклуен (1911-1980). До цього він став популярним за книгами «Механічна наречена: Фольклор індустріальної людини (1951) і «Галактика Гутенберга: Становлення людини, що друкує» (1962). Людина величезної ерудиції і, як виявилось, інтуїції, Маклуен передбачив появу Всесвітньої павутини – інтернету майже за 30 років до її винаходу.

Концепція житла розкривається Маклуеном у 13 розділі цієї надзвичайно насиченої інформацією й ідеями книги. До цього людину в об'ємній книзі «розширювали»: папір, техніка, письмове слово, одяг, потім інші важливі речі від годинника зі світлинами до автомобіля з літаком. Так називаються розділи у цій унікальній книзі.

Починаючи розділ «Житло», Маклуен, попереджає у підзаголовку, що це буде «новий погляд і новий світогляд». Якщо одяг (12 розділ) є фізичним продовженням шкіри людини, то житло (дім) – його просторове розширення, до того ж функцію фізичного продовження (як і одяг) житло також виконує: гріє, зберігає. Декілька домівок перетворюються на селище, далі – на місто, тим самим «розширюючи людину», іноді до невпізнання.

Маклуен на самому початку наводить як приклади «Квіти зла» французького поета Шарля Бодлера й модерністський роман ірландця Джеймса Джойса «Улісс». На мою думку, варто ще додати не менш унікальний роман «Місто» (1928) українського письменника Валер'яна Підмогильного, де головний герой, напористий сільський парубок, майбутній письменник, з натиском осягає філософію життя міста, щоб стати його частиною. Питання житла тут відіграють не останню роль. І він, герой твору, двадцятип'ятирічний Степан Радченко це (і не лише це) розуміє. У романі Підмогильного «вертикальне» освоєння міського простору обов'язково проходить через опис житла, яке стає черговими «станціями» соціальної еволюції головного персонажа. За рекомендаційним листом дядька з села його приймають городяни, родина рибного крамаря Луки Демидовича Гнідого. Однак у дім не пускають, – господар-кмарар влаштує Степана у столярній майстерні, яка розміщується через стінку в одному приміщенні зі худобою, – себто фактично у відгородженому дошками хліві, – за логікою відповідно до його соціального статусу, який є *ніяким*. Ліжком йому є столярний верстат, а запахи дерев'яної стружки й гною лише підкреслюють ще не відрізаний ланцюжок із селом. Будинок на околиці, вода й зручності у дворі, мінімум речей і торбинка їжі (між іншим, три паляниці).

«Хлів – ось де він має жити! Як тварюка, як справжнє бидло! Він відчув, як шпарко кинулось його серце і кров линула до обличчя» [Підмогильний, 2023, 18] – скривджений і роздратований таким приниженням хлопець ковтає перший неуспіх – адже місто треба підкорювати. І починати саме звідси, з дому на Подолі, на Нижньому Валі номер 37. Через деякий час господар пропонує юнакові кращі умови, і Степан переселяється в дім, – тепер у нього є тапчан з ковдрою і подушками. Інший інтер'єр, тепло, не пахне гноєм, не тісно, а над головою цокає годинник, вичитуючи вже міський час. Налагодивши любовний зв'язок із

господаркою Тамарою Васи́лівною, «мусенькою», квартирант зміцнює свій статус: вчорашній сільський «елемент» поринає у міщанський побут. Житло залишається на околиці міста (інститут і вся богема в центрі), але він уже у великому будинку, з серветками, буфетами і фікусами в діжці. Правда в місті просто так нічого не дається, в цьому теж «перехідному» (як розуміє сам герой) житлі у нього є обов'язки: догляд за коровою, нанести води, заготівля до зими дров.

За першої ж нагоди перемістившись далі в Місто, Степан кидає свою улюблену «мусінку», садибу й переселяється до кімнати в центрі. З героєм відбуваються трансформації не тільки зовнішні – зміна місця проживання, інтер'єру, речей, Степан спалює в печі свій сільський одяг, викидає старі черевики, позбавляється паляниць (змінює на цигарки), – його порятунок від можливого голоду. Символічно повністю розриваючи свій зв'язок із селом, змінюється і сам герой: ще вчора місто було йому ворожим, чужим, галасливим монстром, а тепер він розуміє його логіку, поступаючись мораллю й колишніми цінностями. Паралельно успіхам у житловому питанні новий городянин цинічно – «успішно» поводить із своїми жінками, залишаючи їх у порядку матеріального й «інтелектуального» зростання: безневинна Надійка, яку після близького зв'язку покинув, «мусінка» – Тамара Васи́лівна, якій обіцяв «ніколи не залишити» (як і всім), молоденька Зосенька, яка через його зраду отруїлася...

Ці трансформації відбуваються разом із головними успіхами – фінансовими: доходи, тепер городянина, Степана періодично зростають від переїзду (у нове житло) до переїзду, від жінки до жінки. Підкорення міста пов'язується письменником із підкоренням жінки, використанням її як пройденої сходинки. Сексуальні мотиви й інстинкти володіння – Підмогильний був знайомий із теоріями З. Фрейда – тут очевидні. Коли навчання в інституті заважає заробляти – студент кидає інститут і стає вигідним лектором, потім солідним письменником. Радянська влада в середині 1920 років вже почала заgravати з літераторами (у рамках «партійності літератури») і стала з'являтися нова обласкана номенклатура з престижними високими гонорарами й матеріальними пільгами у вигляді квартир і власних автомобілів.

Освоєння міського простору, зокрема через житло відбувається стрімко, у темпі великого міста, і з відповідними втратами як героя (моральними) і його оточення. Аутсайдер, який переночував першу ніч у хліві, пізніше стає видним літератором, хоч і спустошеним у душі. Адже стати повноцінним городянином – це не лише спалити свою сільську «свитку», розірвавши зв'язок із минулим життям. Конфлікт людини й урбанізованого світу, старого традиційного устрою й стрімкого, бурхливого руху міста відбувається не завжди на користь «вічного-доброго», прагматичне часто пригнічує моральне. Пролетар зі своєю доктриною не залишає життєвого місця ні гімназійному вчителю старої формації, ні тонким романтичним душам.

Роман Валер'яна Підмогильного, написаний у 1927-му і опублікований у 1928 році, вже в цей період, коли матеріалізувалася ідея індустріалізації й колективізації (Вперед – незважаючи на жодні жертви в ім'я революції), був позначений міткою чужого для нової влади, як знаковий для швидких репресій. Звичайно роман став мішенню для радянських критиків не лише за «натуралізм» і відсутність революційного пафосу. У творі показаний не просто конфлікт людини й урбанізованого світу, а конфлікт людини в радянському світі – зневажаючи моральні правила, герой стає письменником, у процесі становлення саме радянського суспільства¹. Замість гарної теорії «змички міста і села», автор показав

¹ У світовій літературі чимало прикладів схожих трагічних ситуацій, коли персонаж заради кар'єри й здобуття «найкращого» йде на підлості і навіть злочини. Наприклад, історія вбивства молодим чоловіком Клайдом, який шукає своє місце під сонцем, своєї коханої вагітної Дороти в романі Теодора Драйзера «Американська трагедія». Книга була написана в 1925 році, майже одночасно з романом Підмогильного. Автор «трилогії бажання»: «Геній», «Титан», «Стоїк» і «Сестри Керрі» – яскравий представник натуралізму й критичного реалізму в американській літературі, Драйзер у 1927 році навіть побував у СРСР, відвідав багато міст, зокрема Київ і Харків (тут письменники, можливо, зустрічалися), за світоглядом був соціалістом і навіть комуністом.

фактично зіткнення села і міста, що «протягує свої кам'яні щупальця», заклавши проти себе сповільнену бомбу.

Підмогильний був добре знайомий з ідеями Фрідріха Ніцше, зокрема з теорією надлюдини (до початку 1930-х років у СРСР філософа вже вважали «фашистським» і «реакційним»), а також з поглядами Артура Шопенгауера. З аналітичністю філософа письменник пов'язує деталі побуту з внутрішнім світом героя. Якщо в одному випадку жебрак студент за шматок ковбаси і ліжко в кімнаті залишається жити у некрасивій «товстой» вдові (оповідання В. Підмогильного «Проблема хліба»), то в «Місті» такий самий жебрак студент не зупиняється і «розширюється далі від гарного («високого») до кращого, від першого поверху хати на околиці (господині-доярки) до шостого поверху елітного будинку в центрі (артистки-балерини).

У Підмогильного в романі присутні майже всі атрибути, що «розширюють», розглянуті Маклуеном важливі речі: годинник, одяг, друкарська машинка, папір, письмове слово, фотографії, автомобілі. *«Єдину кишеню в штаних – з другого боку кравець пошкодував матеріалу, цілком правдиво міркуючи, що єсть люди, яким досить і однієї кишені...»* [Підмогильний, 2023] – потім у майбутнього письменника з'явилися костюм і штани з двома кишенями, куди можна було сховати фірмовий годинник, а коли волею своєю і долі він став секретарем журналу, на горизонті був і автомобіль з водієм.

Назвавши свій роман саме так, «Місто», Підмогильний визначив ще одного важливого «героя» (не тільки місце дії). Місто в романі, а це древній Київ середини 1920-х, який почав нове «світле» й енергійне життя, не просто локація з тисячами будинків і споруд, а живий організм. Він бачиться і чується через образи людських типів і груп, через звуки переповнених трамваїв і автобусів (поки рідкісних), моторних човнів, гомін натовпу, запахи й картини побуту НЕПу. Провінційні дні й вечори на околицях і жвава галаслива в центрі. Автор називає реальні вулиці (Хрещатик, Володимирська гірка, Поділ) і об'єкти цивілізації: київські інститути, студентські їдальні, редакції журналів, книжкові лавки, театри, базари, Сінний, Бессарабка, ресторани й навіть пивні, де відбуваються філософські диспути, зокрема й про вічне. У них досягаються перемоги й розбиваються ілюзії, місто спокушає, розставляє пастки й вчить. Місто жорстоке й навпаки податливе, якщо діяти «правильно», наприклад, дотримуватися міри цинізму або взагалі заради успішного «прогресу» продати душу, як і відбувається з головним героєм – Степаном-Стефаном.

У «кам'яних джунглях» і на околицях мешкають люди різних верств суспільства: бідні студенти, крамарі, яким залишилося недовго функціонувати за радянської влади, письменники й поети нової формації, багато з яких також незабаром зникнуть, і старої інтелігенції, яким уже погано, і вони гинуть на сторінках роману, як старий гімназистський учитель латини.

Тип житла, його «розширення» показує ступінь освоєння й «перемоги» над містом. Соціальна еволюція нового інтелігента Степана тут крокує в ногу з психологічною: чужа, незручна околиця, життя в хліві – ненависть і бажання руйнувати (образив, виявив насильство й покинув дівчину); життя в будинку – бажання змінювати і рухатися до центру (обман і маніпуляції з господинею); кімната в центрі, нові заробітки, інший одяг – нові стосунки (довів до самогубства «улюблену» дівчину), нова розкішна квартира в центрі з видом на майже підкорене Місто – успіх і нова божественна жінка як суб'єкт побутової обстановки.

У романі показані, де докладно, де миттєво, типи міського житла й відповідно до статусу меблювання: у студентських гуртожитках – переповнені, галасливі кімнати, де з меблів лише ліжко, стіл і книжкова полиця. Колективізм – у тісноті та не в образі. Житла більш заможні – інтелігенції: наприклад, житло модного поета Вигорського чи непманчика Максима Гнідих (сина перших господарів головного героя), наповнені меблями або предметами, що символізують культуру їхніх володарів – полиці, книги... Втім уже у цей період, принаймні в Україні, як і скрізь в СРСР, період НЕПу, вже був підписаний смертний вирок «минулому»: у фіналі роману Максим – освічений син крамаря, який

намагається якось вписатися в нову реальність, – відчайдушно продає свою цінну колекцію марок, що символізує крихкість всього *не* пролетарського.

Більш різко описаний занепад старого світу в історії життя подружньої пари гімназичних вчителів, яких час і класовий підхід позбавив не лише статусу й улюбленої роботи, а й житла, вони були уцілені до єдиної невеликої кімнати. *«Він латинську викладав колись по гімназіях, а тепер її скоротили, в архіві служить за три червінці <...> Кімната його являла дивний збіг найрізноманітніших речей, що, ніби рушивши з різних покоїв, зсунулись сюди від жаху й тут закам'яніли. А як їм абсолютно бракувало місця, то стояли вони чудною юрбою попід стінами й просто серед хати. Широке двоспальне ліжко вишифувало краєм з-під куцої ширми, впираючись головами в шафу на книжки, де замість колишнього скла сумно темнів брунатний кордон...»* – далі описуються інші «речі» з минулого щасливого світу: великий різьблений буфет, прихилившись верхівкою до стіни, книжкова шафа, повна нот етажерка, струнка дзеркальна шафа на одіж – *«єдина річ, що зберегла свою незайманість і чистоту»*, грандіозне ліжко, потертий турецький диван, грамофон, оточений з боків рівними купками платівок.

«Коло самих дверей у кутку чорніла буржуйка – бляшана пічка, що мала завданням ogrівати взимку кімнату, а влітку на ній варено страву <...> Кімната була велика, але звужена навалюю речей, що давали посередині тільки місцину на маленький ломберний столик, який правив тепер за ідальний і здавався крихітним проти своїх велетенських сусідів...Учитель був колись господарем великого помешкання, і революція, відтинаючи ордерами кімнату по кімнаті, загнала його разом з недореєстрованим й недоспроданим майном у цей куток...» [Підмогильний, 2023, 33]

Різні житла – різні світогляди, інший статус і інший простір. Маршалл Маклуен навряд чи знав про цей твір і талановитого автора першого в Україні урбаністичного («міського») роману, що згинув у сталінські роки. Маклуен порівнює житла людей різних суспільних формацій: від людини з печери до людини «письмової» («людини друкованої книги»), яку (термін) сам вигадав. Автор робить аналітичні викладки, пояснюючи геометрію житла, що постійно змінюється. Від будинків з круглою основою (намети, чуми) до прямокутних фундаментів. Водночас пов'язує причини в першому випадку з близькістю древніх (страх і незнання – їхній постійний супутник) з космосом і божествами.

Вже осіла людина («письмова») втрачає колишній зв'язок із космосом, «приземляється», їй треба думати про зберігання тепла, і найважливіше – про безпеку. Будинки стають кам'яними, прямокутними. Нова людина стала захищати простір. У таких будинках все ж таки залишається важливою частиною вогнище і купол. – Також свого роду елементи зв'язку з космосом, але з прогресом людина переміщає космос більше в себе ніж у предмети побуту. Втім фрагментарно це вже не відкритий космос, як зазначає автор. Людина стає малорухливою в міцних, уже не круглих будинках.

«Архітектура – це застигла музика» – висловилися І. Гете і Ф. Шеллінг, маючи на увазі, очевидно, красу двох видів мистецтв. «Архітектура відбиває світогляд людини. Тіло розширюється в нові технології та винаходи, з'являється новий баланс між почуттями та здібностями», – пише Маклуен [McLuhan, 1994]. На прикладі ескімосів (можна знаходити приклади серед інших народів) він показує зв'язок між варіаціями житла залежно від соціальних обставин, появи техніки. Грубка, яку принесли «білі» люди, змінила конструкцію їхнього житла.

Холод зламає будь-якого героя – тепло, його зберігання відігравали велику роль у «розширювальному» процесі людини. Цікаво, що і через тисячу років це питання актуальне («енергозбереження»): і щодо окремого житла (квартири, дома), і щодо в цілому суспільства-міста, країни. Один фактор – поява каміна, грубки – може створити нову картину світу. Маклуен продовжує дослідження: приклади з епохи Відродження (поява скла, високі стелі, тепер печі можна топити кам'яним вугіллям). Бюргерський дім епохи Відродження став одночасно спальнею, кухнею, майстернею й місцем торгівлі, як зауважує Маклуен. Торгувати тепер можна було й у дощ і сніг. – Сучасні супермаркети освітлені яскравим світлом і теплі всередині у лютий мороз і ніч наочно це демонструють. Цікавий момент: виготовлення віконного скла призвело до появи дзеркала, а це найважливіший

розділ історії одягу, манер і самовідчуття. – Розширення людини в наявності. Дзеркало, що створене людиною – міфічна річ (і друг, і ворог).

Маклуен наводить спостереження, що діти нетрів мають слабо розвинену візуальну орієнтацію. Вони не бачать довкола себе. Таке *безпритульне* життя не мотивує їх ні цілями, ні завданнями. Утворюється застиглий вузький світ. Недарма профільні фахівці стверджують, що обмеженість житлового метражу (підраховані конкретні метри) веде до тяжкого психологічного стану – людина задихається.

Маклуен наводить інші елементи житла, які «розширюють» людину. Зокрема, освітлення. Кілька століть тому життя людини, вже навіть «письмової», ділилося на ніч і день. Поділ був чіткий і зрозумілий, продиктований природою. Вночі – сон, удень – робота, заняття, інші справи. Свічка не береться до уваги. З появою електрики ситуація різко змінилася. Тепер можливі дні без ночі, цілодобове життя. Світло стало маркером прогресивного розвитку й демократії. – Однак хіба не контраверсійним? От і Підмогильний доречно пише: «В сутінках вулиці він вбачав якусь приховану пастку. Тьмяний блиск ліхтарів, разки світлоцих вітрин, сяєво кіно – були йому блудними вогниками серед драговини. Вони манять, але гублять. Вони світять, але сліплять...» [Підмогильний, 2023].

На думку Маклуена, електричне освітлення створює новий світ почуттів і сприйняття, що зникає з вимкненням світла. Він називає світло «інформацією без утримання», порівнюючи з ракетою як засобом пересування без колеса й дороги. У світлі змінюється людина, відповідно змінюються і міста-накопичувачі людей з потенціалом розширення.

Утім можна зауважити, що людина розумна, вона ж «письмова», передовсім істота денна – вид і рід, що спить уночі, коли за годинами біологічними вона має відпочивати. Думаю, коли ми остаточно втратимо цей циркадний ритм (день-ніч), на догоду ІІІ або «корпораціям», історія людини на цьому закінчиться. Зміна дня й ночі – одне з унікальних чудес життя на планеті Земля. «У створенні небес і землі, а також у зміні дня і ночі укладені знаки для розсудливих людей», – говориться, зокрема, в Корані.

Якщо говорити про український будинок-дім як концепцію, з осяжних століть (XVII-XVIII ст.) це споруда-приміщення, під солом'яним дахом, зазвичай побілене зовні (стіни) і всередині (світлиці, печі), часто зовні прикрашене розписом, усередині текстилем, вишитими рушниками, етюдами трав і колосків. Форма будинку зазвичай подовжена – так званий «широкий житловий будинок», що складається з трьох «кімнат», де центральний вхід розташований у середній неопалюваній кімнаті – сіни (передня). Далі в один бік гарно прибрані кімната – світлиця з кількома вікнами у кількох стінах (історично так називалося на другому поверсі дому – «горниця»), в іншу сторону приміщення – комори. Сіни з'єднували в українській хаті житлове приміщення з нежитловою коморою.

Світлиця була у традиційній українській хаті головною кімнатою – вітальною світлою й теплою, найчистішою (тут не було робочої частини печі), в ній обов'язково знаходилися стіл із гарною скатертиною, лавки (пізніше стільці), ікони, картини на стінах, тобто все для прийому гостей чи сімейного відпочинку. Згодом світлиці-вітальні трансформувалися, змінювалися, друга половина ХХ століття принесла в ці головні, парадні покої людського житла телевізор і згодом – сучасні музичні й відео стереосистеми, як-от: домашній кінотеатр, комп'ютери й смартфони, які прийшли їм на допомогу або на зміну, які ще більше видаляли, ізолювали їх власників.

Український дім був об'єктом архітектурним, а також естетичним і знаковим. Зовні українська хата відбивала характер, почуття краси й порядку її господарів. Художній смак: чисті гарні вікна та віконниці, побілені стіни й порядок усередині хати визначали їхнє бачення світу й естетики. Дім стояв на землі, найсвятіший із матеріального для українця, тому місце під будинок також вибиралося не випадково. Тут враховувалися чинники «божественні» й практичні, місце та час забудови (весна, літо). Звичай та обряди, зокрема і заборонені прикмети, впливали на процес вибору місця закладки будинку –

«підказували» домашні тварини, які знаходилися поряд з людиною тисячі років і маленькі мурахи, шляхи й локації яких також перебували у «щасливих» місцях.

Велика піч, важливий елемент в українському домі, з початку XIX століття з димарем, який давав змогу селянам топити по-білому (дим йшов через трубу й дах) і утримувати свої хати в теплі й чистоті, виконувала купу важливих функцій, у ній пекли й варили їжу, вона була спальнею, зокрема для дітей. «Машина для життя» (за Корбюзьє), годувальниця й джерело спокою та тепла, зокрема, душевного. Їх господарі також, як і хати-мазанки періодично білили, цей тренд – біління зсередини і зовні характерний для України не тільки стародавньої. Німці, голландці відзначали чистоту й доглянутість білих, у поєднанні з сірими солом'яними дахами, українських хат і порівнювали їх із «чистими свіжовибіленими полотнами» [Панчук, 2009, с. 264-265]. Після чистої білизни стін зовні (ще й з розписами, на зразок Петриківської) приходила потреба надати колориту зсередини: прикрасами з кольорової глини, вишитими рушниками й букетами з трав. Така обстановка – вже живий антураж – створювала затишок і надавала радості часто нелегкому буттю людей, котрі живуть за принципом: спершу справа, праця. Краса й чистота «полотен» допомагала і давала поживу для розуму й «філософії серця», про яку писав Григорій Сковорода. Чисте серце і совість – ось справжня хата, – писав філософ. Сковорода вважав житло символом душевного світу й «сродної праці», своїм кутом, де можна залишатися вільним від зовнішнього світу [Сковорода, 2010]. Утім водночас він йшов у зовнішній простір, знаючи що повернеться додому. І як же це резонує з міркуваннями в останній незакінченій книзі «Цитадель» Антуана Сент-Екзюпері: *«Дім протистойть простору, традиції протистоять бігу часу. Погано, якщо швидкоплинний час стирає нас у пилі, куди й пускає за вітром, краще, якщо він нас удосконалює. Час теж треба обжити...»* [Сент-Екзюпері, 2019, III]. Отже, всупереч думкам сучасних циніків, «людина живе і потребує життя в домі» і закликає «до рятівної надійності дому» [Сент-Екзюпері, 2019, III]¹.

Академік Сергій Кримський, розмірковуючи про національні архетипи як більш «переконливі аргументи трансперсональних феноменів у ментальності особистості», або наскрізні символічні структури ментальності, що проходять крізь всю національну культуру, писав: *«Такими структурами для всіх етносів та націй була трійця: Дім" (як символ святого докільля буття, де людина займає чільне місце, де, за виразом Т. Шевченка, "своя й правда, і сила, і воля"); "Поле" (тобто життєвий тонус, природа, продукти якої з'являються на хатньому столі); "Храм" (тобто святині). Ці структури внаслідок своєї символічності можуть у різні епохи і в різних етносів мати різну інтерпретацію, але тематично вони присутні завжди. [Кримський, 2002].² Далі філософ відзначає: «Архетипи можуть виступати не тільки символічними структурами, що спільні для всіх етносів, а й множинами специфічних для окремих націй наскрізних у часі утворень. Вони свідчать про те, що нація – це не тільки державна, зовнішня спільність; це і "внутрішній етнос...", без якого національне життя не є повним» [Кримський, 2002]. Можна сказати, що Україна не лише була і є країна у вигляді локацій та архітектури міст, селищ, сіл, хуторів, а й будинки, їх оздоблення, традиції, обряди, пісні, властиві лише цьому «внутрішньому етносу».*

Урбанізація не падає «внутрішню», тепер дома не білять, використовують переважно «білий» пластик, будинки заможних власників у котеджних селищах поблизу великих міст, з'явилися там не через поклик землі-матінки. Села, селища зникають за «прогресивною» схемою, постіндустріальне суспільство диктує свої правила, цифрова епоха додає своє.

¹ Глобальним технічним трендом першої чверті XXI століття стали заходи найбагатшої корпорації Алана Маска з освоєння неживих просторів Марса, Місяця для життя поза Землею, що часто не в'яжеться з іншим більш чесним і життєвим «твердим правилом»: «Встав уранці, умився, привів себе до ладу – й одразу ж упорядкуй свою планету» [Сент-Екзюпері, 2019]. Ці слова Маленького принца з головної книги Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц» здаються не актуальним дитячим лепетом на тлі «евакуаційних», часто палених планів можновладців.

² Формула у такому загальному плані, «це думка не моя, а німецького філософа XX ст. Мартіна Гайдеггера», – зазначав С. Кримський.

У певний момент мешканець міста вирішує, що книгам не місце в квартирі, особливо в однокімнатній, бо «займають місце». Книги, книжкові полиці й класичні з натурального дерева шафи як неодмінний атрибут міської квартири освіченої людини, а в післявоєнний радянський час масової «людини, яка читає» – відходять у минуле. Прогрес запропонував електронні тексти, що не означає, що наявність віртуальних книжок рівнозначна їх читанню. Тобто прогрес / матеріальне вступає (вступило) вкотре у культурне протиріччя. Фраза: «мало місця» може навести на роздуми про причину такого трактування. Адже можна *розширити* простір, придбавши зайві метри? Причина у шаленій ціні житла у місті, особливо великому, й неможливості придбати його, і авжеж не лише хлопцю з села.

Насправді за межами марксистського бачення, зокрема Марксової теорії власності, питання ціни міського житла для «простого» народу залишається темним. Чому житло вартує сотні тисяч чи мільйон доларів, а не принципово менше (тобто не є доступним) чи, припустимо, взагалі – не є соціальним / безкоштовним? Економіка ринкового капіталізму пояснює «ситуацію» простими доіндустріальними теоріями конкуренції й фокусувалася на «невидимій руці» ринку Адама Сміта. Однак велике гасло «Свобода, рівність, братство» подароване французькими революціонерами й Просвітництвом людству, з приходом цифрової епохи й смарт-роботів може втратити взагалі всякий сенс, якщо все залишиться в межах старого капіталістичного бачення.

Людина ХХІ століття «цифрова» і навіть така, що «мало читає» повинна мати роботу (роботи та ІШ не завада, адже з їх приходом можна симетрично скорочувати робочий час – саме те, про що мріяли віками), кошти, гідне житло, де поміститься шафа не лише для одягу. – Хай безпритульність залишається долею лише соціальних екстремалів. Теза, що своє житло, свій будинок не є обов'язковим, а можна все життя орендувати (знімати) і бродяжити – просто черговий прийом апологетів прекаріату, безправного швидко зростаючого в розвинених ринкових країнах класу. Термін прекаріат належить британському економісту Гаю Стендінгу (1948 н.) автору книг «Прекаріат: новий небезпечний клас» (2011) і «Хартія прекаріату» (2014), в яких детально розкриваються нові небезпечні реалії глобального світу. Зазначу лише, що нижче за трудовий прекаріат без жодних соціальних гарантій, до якого входять маси сучасних фріланстерів, на соціальній драбині життя стоять хіба жебраки й люмпени.

Гвинтик для номенклатурних режимів і корпорацій, додаток до штучного інтелекту – не гідна перспектива для людини. От реальність, що викликає асоціації з антиутопічними картинами Рея Бредбері, як відзначають Н. Попова і М. Мязін про концептуалізований дім Білла Гейтса: *«Стіни, а в деяких локусах і стелі цього архітектурного феномену, мали бути програмованими екранами, тобто фактично із захисних мембран трансформувалися на «електронні вікна» інтерфейси, що ведуть не в урбаністичний континуум, а в цілий світ, сконструйований суб'єктом за допомогою технологічних артефактів.»* [Попова, Мязін, 2024, с. 36]. Важливо, кому і що показуватимуть ці «стіни», людині гармонійній, спокійній чи індивіду на службі порядку із вбудованим чіпом у голові від урбан-депресії.

Через багато десятиліть після Підмогильного філософ Сергій Кримський розвинув свою київську ідею, яка визначає Київ як світ культури, усвідомлено створений як священний космос, священний поліс (місто, що живе органічним життям), як простір культури, що захищає від хаосу. – *«У цьому священному просторі культури є місце для нової творчості... Починати культурну творчість можливо і потрібно саме всередині міста, всередині простору культури. Тут можна вступити в діалог, щось прийняти, щось подолати та піти далі...»* [Чорноморець, 2010].

Тут варто відзначити, як у першій чверті ХХІ століття в центрі Європи українці були поставлені перед фактом: сільський дім з криницею й грубою, поза фронтовою зоною, як притулок виявився безпечнішим, ніж «розумний» дім у місті, коли мегаполіси Київ, Харків, Одеса й інші навіть у тилу опинилися за рівнем зручностей і безпеки, у темряві й холоді, без електрики, тепла й каналізації. Причина відома і очевидна – агресивна

війна, жорстокі обстріли з російського боку. Місто як «місце» відразу стало небезпечним, неможливість жити і планувати стала жорсткою реальністю, пасткою. Під питанням стала не тільки міцна класична формула: «Дім-фортеця», а й новітня філософська теорія про кінець епохи воєн¹.

У романі «Місто», де показано час зароджування людей тоталітарної держави, що будується, головний герой проходить всі щаблі житлового ланцюга Міста, від життя в напівхліві до освоєння комфортних апартаментів радянської творчої номенклатури. Він, щоб комфортніше і з гарантією пройти важкий шлях адаптації та підкорення міста, змінює своє ім'я з простонародного Степана на більш презентабельного Стефана: *«Не ненавидіти треба місто, а здобути...Таких, як він, тисячі приходять до міста, туляться десь по льожах, хлівах та бурсах, голодують, але працюють і вчать, непомітно підточуючи його гнилі підвалини, щоб покласти нові й непохитні. Тисячі Левків, Степанів і Василів облягають ці непманські оселі, стискують їх і завалюють...»* [Підмогильний, 2023].

Ці кімнати і квартири – не просто житло і квадратні метри, до них додаються й інші компоненти розширення за Маклуеном: меблі, зручності й люди (вже не за Маклуеном, наприклад, жінки – для кохання і для «порядку» – цей гендерний аспект житла заслуговує на окреме дослідження: людині, що пише, а Стефан мріє стати знаменитим письменником (і зрештою стає) і розуміє, що статусному «інженеру людських душ» належить дружина відповідно до його кола, не тільки як жінка, але і як муза і помічниця. – Джерело натхнення й бойова подруга...)

Зрештою, пише професор В. Шаповал: *«Людина не може вічно крутитись у колі власної самоті, вона прагне відчувати себе причетною до чогось більшого, ніж є вона сама. Якщо це не світ, що є байдужим до нас, тоді нехай це буде соціум, інші люди, які займаються, на перший погляд, безглуздою справою»* [Шаповал, 2025, с.161-167]. – Наприкінці роману успішний письменник і «секретар» Степан-Стефан Радченко, пройшовшись по спіралі, відвідує тих, кого він ніби любив і «доцільно» зрадив, з почуттям деякого доречного смутку, озлобленості й успіху, залишає житла своїх...партнерів. Прямує у власну, окрему оселю – простору, світлу квартиру в центрі Києва з його полицями книг, його письмовим столом і іншим відповідним його статусу інтелектуала й успішного Городянина.

Утім історія Радянського Союзу, країни з безліччю «лісів, полів і річок» була історією країни зі вкрай стиснутими житловими умовами. «Уцілювання» буржуазії, чи згодом їх спадкоємців відчутних результатів не давало. Незважаючи на гасла програми на шляху до комунізму і так зване масове будівництво 1960-1970 років, навіть у середині 1980-х років в СРСР 14 мільйонів сімей і однаків стояли на обліку щодо поліпшення житлових умов. Незважаючи на щорічну задачу 100-110 млн. кв. метрів (понад 2 мільйони квартир; в Україні було побудовано 1987 року – 17 млн. кв. м., 1989 року – 21 млн. кв. метрів житла), програма «кожній сім'ї окрему квартиру» так і залишилася міфом. Країна-експеримент, проживши в середньому за часом людське (73 роки) життя, а за справами не зовсім, померла раніше.

Однак «бути потрібним, корисним, чудовим», «читати книжки та ходити до театру не завжди виходить і у пострадянському суспільстві. Пошук місця, котре рятує від самотності, указує на її особливу форму – «суто “міську” самотність» [Когут, 2011, 2; Соловей, 1991, 134], притаманну сучасним обставинам життя. Сите і забезпечене життя місто надавало і тоді (XX століття), і зараз, до того ж із проблемами вже не матеріального характеру. З актуальним уточненням – мирне й здорове місто... бо, як відзначають Н. Попова і М. Мязін: *«Водночас, кризові феномени пандемії та війни спричиняють рекалібрування просторових координат урбаністичного буття: безпосереднє оточення –район, будинок, під'їзд –*

¹ Фраза «Today's era is not an era of war» («Зараз не епоха війн») зроблене на фоні війни в Україні, відома заява прем'єр-міністра Індії Нарендрані Моді президенту РФ на саміте ШОС у вересні 2022 року. З моменту відомої фрази президента США Р. Рейгана до М. Горбачева в середині 1980-х років: «Настав час жити», що знаменувала кінець холодної війни, пройшло всього 40 років.

перетворюються на ексклюзивне середовище існування містян, а ареал фізичної мобільності редукується до прибудинкової території та прилеглих рекреаційних зон.» [Попова, Мязін, 2024, с. 38].

Можливо, варто зважати на українську ментальність, що міцно пов'язана з Домом, не лише як місцем проживання, не «хатою з краю», а своїм рідним кутом і гніздом, своєю фортецею для всієї батьківщини. Єдиним місцем в державі, навіть не у вільній, якою Україна була протягом багатьох століть. Бездомність вважалася великою трагедією й нещастям для людини, звичайно якщо це не унікальний філософ, людина масштабу Сковороди, який все ж таки «не спійманий» світом мав свій дім. Побудувати хату, домівку означало витрати часу, величезних фізичних сил і коштів. А втратити домівку було справжньою катастрофою. – Земля є єдиною живою в найближчому Всесвіті. Це єдиний дім людства з розсипаними по ньому мільйонами затишних і не дуже житл, і від того, як тут мешкають – живуть люди залежить багато чого. Одне слово, є де схилити голову.

Ле Корбюзьє, автору проголошеного гасла про «машину для житла» належать і інші слова: «Немає людських сил, щоб знищити лірику... архітектура починається там, де закінчується машина». Здається, «машина» не повинна затуляти від людей сонця, те про що просив Діоген Синопський Олександра Макендонського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Безух Ю. В. Затишок для тіла і душі. *Мелітопольський краєзнавчий журнал*. 2018. № 11. С. 43-53

Зіммель Г. Великі міста і духовне життя [Електронний ресурс]. І: *Незалежний культурологічний часопис*. 2003. № 29. <http://www.ji.lviv.ua/n29texts/zimmel.htm>

Івакін Г. *Історичний розвиток Києва XIII – середина XVI ст.* Київ, 1996. С. 109-189. (Розділ III. Історична топографія пізньосередньовічного Києва). <http://litopys.org.ua/ivakin/ivak04.htm>

Історія української культури: у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століття / Ред. В. А. Смолій. Київ: Наук. думка, 2001. 848 с. <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult206.htm>

Кримський С. Б. *Заклики духовності XXI століття: 3 циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А. Оленської-Петришин*, 2002 р. К.: Академія, 2003. 32 с.

Кемпбел Дж. *Герой із тисячею облич* / Пер. О. Мокровольський. Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. 392 с.

Когут О. Міфологізація урбаністичного часопростору в сюжетах сучасної української драматургії. *Слово і Час*. 2011. №2. С 64-73.

Мак-Люен М. *Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги* ; пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова. Київ: Ніка-Центр, 2015. 388 с.

Панчук І. *Історія України очима іноземців: Довідник-хрестоматія*. Тернопіль: Мандрівець, 2009. С. 264-265. (Йоганн Георг Коль «Україна, Малоросія». Про побут українців і їхнє ставлення до росіян (1841 р.)).

Підмогильний В. *Місто, Вибрані твори*. Київ: Yakaboo Publishing, 2023. 400 с.

Попова Н., Мязін М. Цифрове місто: виклики та перспективи в епоху штучного інтелекту. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2024. (70). С. 33-45. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2024-70-04>

Світлиця. *Словник української мови*: в 11 т. Київ : Наукова думка, 1970-1980.

Сент-Екзюпері Антуан де. *Повне зібрання творів. Маленький принц. Цитадель. Земля людей*. Харків: Видавництво «Фоліо», 2019. 681 с. <https://sites.google.com/site/openbookclassic/svitova-literatura/ekzuperi>

Сковорода Г. *Повна академічна збірка творів*. / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків—Едмонтон—Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.

Соловей Е. *Поетія пізнання: Філософська лірика в сучасній літературі*. Київ: Дніпро, 1991. 271 с.

Чорноморець Ю. Пам'яті Сергія Кримського. RISU. 06.07.2010 https://risu.ua/pam-yati-sergiya-krimського_n38280

Шаповал В. Філософські роздуми щодо об'єктивної і суб'єктивної міри. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2025. (73). С.161-167. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-73-14>

Фоменко В. *Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика: Автореф. дис. доктора філол. наук: спец.10.01.01. "Українська література"*. Київ, 2008. 41 с.

Marshall A. *Principles of Economics*. London: Macmillan and Co., Ltd. 1890.

McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, MIT Press Ltd, 1994. 392 с.

Mann William C. The state of the science. *Smart technology for aging, disability and independence*. John Wiley and Sons, 7 July 2005.

Манукян Сергій Ішханович

магістр філософії

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна

E-mail: manuk007@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0141-8883>

Стаття надійшла до редакції 11.01.2026

Стаття рекомендована до друку 26.03.2026

Переглянуто 10.03.2026

Опубліковано 25.05.2026

NOT JUST A DWELLING, NOT JUST A "MACHINE": THE CONCEPT OF HOUSING AS AN EXTENSION OF MAN ACCORDING TO M. MCLUHAN AND NOT ONLY

Manukyan Sergey I.

Master of Philosophy

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svobody sqr., 61022, Kharkiv, Ukraine

E-mail: manuk007@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0141-8883>

ABSTRACT

The article examines the transformations in the relationship between human beings and dwelling in the context of technological progress from the beginning of the twentieth century to the first quarter of the twenty-first century. The theoretical framework is based on Marshall McLuhan's *Understanding Media: The Extensions of Man*, with particular emphasis on the concept of the "extensions of man." It is argued that technological development has profoundly transformed forms of human existence, social relations, and modes of communication, while the dwelling has retained its fundamental significance not only as a material structure but also as a social, cultural, and symbolic construct. From this perspective, the study traces the changing meanings of home, native dwelling, and the family hearth in the digital age, with particular attention to the emergence of the "smart home."

Special attention is devoted to reconsidering McLuhan's "new outlook and new worldview" more than half a century after the publication of *Understanding Media*. Whereas the ascetic lifestyle exemplified by Diogenes of Sinope has never become a dominant social model, contemporary global trends increasingly associate well-being and happiness with technologically enhanced living environments. The twenty-first-century home is conceptualized as a multifunctional space that integrates residential, recreational, and professional activities. The article demonstrates the cyclical transformation of workplaces: from the traditional coexistence of living and working spaces, through their separation during the Industrial Revolution, to the contemporary return of work into the home through remote and digital labor.

The article also explores the traditional Ukrainian house, examining its cultural meanings and symbolic functions. It analyzes how, during the second half of the twentieth century, television, followed by stereo and video systems, personal computers, and smartphones, gradually reshaped domestic space, transforming interpersonal communication while simultaneously fostering individualization and social isolation. The study further considers possible future developments of housing in the digital era, including concepts of homes equipped with interactive interface walls and electronic windows, as well as futuristic projects envisioning human habitation on the Moon and Mars.

In addition, the article examines Valerian Pidmohylnyi's urban novel *The City* as a literary representation of the process through which a rural individual appropriates and internalizes urban space. It analyzes the phenomenon of the "conquest" of the city by a non-native protagonist, whose search for identity is accompanied by an increasing rupture with rural life, nature, and traditional modes of existence. The study argues that the acquisition of urban identity, housing, and social status is inseparable from the loss of deeper existential ties to one's origins. It concludes that urbanization and technological modernization transform not only the spatial organization of everyday life but also the fundamental ways in which home, privacy, and identity are experienced. A century after the publication of Pidmohylnyi's novel, the question of what individuals and societies are willing to sacrifice in order to "conquer" the city and technological civilization remains as relevant as ever.

Keywords: *McLuhan, External extensions of man, housing, house, city, Pidmogilny, urbanization.*

REFERENCES

- Bezukh, Yu. V. (2018). Comfort for the body and soul. *Melitopol regional history journal*, 11, 43-53. (In Ukrainian)
- Simmel, G. (2003). Great cities and spiritual life. *J: Independent cultural journal*, 29. <http://www.ji.lviv.ua/n29texts/zimmel.htm> (In Ukrainian)
- Ivakin, G. (1996). *Historical development of Kyiv XIII - mid-16th century*. Kyiv, (pp. 109-189). (Chapter III. Historical topography of late medieval Kyiv) <http://litopys.org.ua/ivakin/ivak04.htm> (In Ukrainian)
- History of Ukrainian culture: in five volumes. T. 2. Ukrainian culture of the 13th — first half of the 17th century* (2001). / Ed. V. A. Smolii. Kyiv: Nauk. dumka. <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult206.htm> (In Ukrainian)
- Krimsky, S. B. (2003). *Calls of spirituality of the XXI century: from the cycle of sacred memorial lectures named after A. Olenskaya-Petryshyn*, 2002. Kyiv: Academy. (In Ukrainian)
- Kampbell, J. (1999). *Hero with a thousand faces* / Trans. O. Mokrovolsky. Kyiv: Publishing house "Alternatives". (In Ukrainian)
- Kohut, O. (2011). Mythologizing urban space-time in plots of contemporary Ukrainian drama. *Word and Time*, 2, 64-73. (In Ukrainian)
- McLuhan, M. (2015). *Gutenberg's Galaxy: the emergence of the printed book person* / M. McLuhan; trans. from English. A. A. Galushka, V. I. Postnikova. Kyiv: Nika-Center. (In Ukrainian)
- Panchuk, I. I. (2009). *History of Ukraine through the eyes of foreigners*. (Georg Kohl Johann "Ukraine, Little Russia". About the life of Ukrainians and their attitude towards Russians (1841)): Handbook-reader. Ternopil: Mandrivets, 264-265. (In Ukrainian)
- Pidmohylnyi, V. (2023). *Misto, Selected Works*. Kyiv: Yakaboo Publishing. (In Ukrainian)
- Popova, N., Miazin, M., (2024). Digital city: challenges and perspectives in the age of artificial intelligence. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series Theory of Culture and Philosophy of Science*, (70), 33-45. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2024-70-04> (In Ukrainian)
- Svitlytsia (1970-1980). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes*. Kyiv: Naukova Dumka, (In Ukrainian)
- Saint-Exupery, Antoine de. (2019). *Complete works. The Little Prince. The Citadel. The Land of People*. Kharkiv: Folio Publishing House. <https://sites.google.com/site/openbookclassic/svitova-literatura/ekzuperi> (In Ukrainian)
- Skovoroda, H (2011). *Complete academic collection of works*. / Edited by Prof. Leonid Ushkalov. Kharkiv–Edmonton–Toronto: Maidan; Canadian Institute of Ukrainian Studies Publishing House. (In Ukrainian)

- Solovey, E. (1991). *Poetry of Knowledge: Philosophical Lyrics in Modern Literature*. Kyiv: Dnipro. (In Ukrainian)
- Chornomorets, Yu. (2010). In memory of Serhiy Krymsky. *RISU*. https://risu.ua/pam-yati-sergiya-krimskogo_n38280 (In Ukrainian)
- Shapoval, V. (2025). Philosophical reflections about the objective and subjective measures. *The Journal of V. N. Karaz'in Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (73), 161-167. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-73-14> (In Ukrainian)
- Fomenko, V. (2008). *Ukrainian urban prose of the 20th century: evolution, problems, poetics: Author's abstract of the dissertation ... of the doctor of philological sciences: special 10.01.01. "Ukrainian literature"*. Kyiv. (In Ukrainian)
- Marshall, A. (1890). *Principles of Economics*. London: Macmillan and Co., Ltd.
- McLuhan, M. (1994). *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, MIT Press Ltd.
- Mann William C. (2005). The state of the science. *Smart technology for aging, disability and independence*. John Wiley and Sons.

The article was received by the editors 11.01.2026

The article was revised 10.03.2026

The article is recommended for printing 26.03.2026

This article published 25.05.2026

Як цитувати: Манукян, С. (2026). Не тільки оселя, не тільки «машини»: концепт житла як розширення людини за М. МакЛуеном і не тільки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (74), 164-176. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2026-74-17>

In cites: Manukyan, S. (2026). Not just a dwelling, not just a "machine": the concept of housing as an extension of man according to M. McLuhan and not only. *The Journal of V. N. Karaz'in Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (74), 164-176. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2026-74-17> [In Ukrainian]